

Юнін О.С.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Здійснено аналіз особливостей захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження з боку судової гілки влади. Акцентовано увагу на необхідності створення умов щодо повної незалежності слідчого судді, що є складовою частиною виконання принципу верховенства права та застосування суддями практики Європейського суду з прав людини та відповідних норм міжнародного права.

***Ключові слова:** слідчий суддя, захист прав людини, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, судова практика, Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. Важливим кроком до здійснення реформи системи кримінальної юстиції та забезпечення функціонування незалежної судової влади є прийняття в Україні нового КПК, основне призначення якого – забезпечення об'єктивного, висококваліфікованого, неупередженого досудового слідства та правосуддя у кримінальному судочинстві. Провідну роль у цьому процесі відведено такій посадовій особі, як слідчий суддя. Слідчий суддя – нова фігура у кримінальному судочинстві України, яка виконує роль арбітра між сторонами захисту та обвинувачення на стадії досудового слідства [1].

Слідчий суддя у кримінальному процесі – французький винахід. Його праобраз було започатковано у Франкському королівстві епохи Карла Великого (VIII ст.) на етапі зародження розшукового кримінального процесу через запровадження інституту королівських об'їзних суддів (*missidominici*), в обов'язок котрих входило чотири рази на рік об'їжджати ті чи інші місцевості, приймати і розглядати скарги, розпитувати про злочини (*ingvisitio*) та головувати в судових засіданнях [2]. Тобто інститут слідчих суддів виник на поєднанні повноважень судді із деякими його повноваженнями слідчо-розшукового характеру, які він міг здійснювати як у різних, так і у одній і тій самій кримінальній справі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема С.А. Альперт, Л.Є. Владимиров, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, Б.О. Кістяківський, М.А. Погорецький, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, В.В. Молдован, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, М.М. Розін,

М.Д. Сергієвський, О.В. Смирнов, М.С. Строгович, С.М. Тригубов, Д.Г. Тальберг, Л.Я. Таубер, В.М. Савицький, І.Я. Фойницький, Г.П. Хімічева, В.П. Шибіко, А.Г. Шило та ін.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне процесуальне законодавство країн Європи та країн СНД по-різному визначає суб'єкта, який уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому провадженні. Так, зокрема, посаду слідчого судді передбачено законодавством у таких країнах як Латвія та Італія. У кримінальному процесі Франції паралельно функціонують як слідчі судді, так і судді із свобод та ув'язнення. КПК Республіки Молдова передбачає суддю з кримінального переслідування. У КПК Литовської Республіки закріплено статус судді досудового провадження. У ФРН судові повноваження при проведенні дізнання покладаються на суддю-дізнавача [3].

О.О. Машовець у свій час висловлював думку, що слідчий суддя має вирішувати усі спірні питання, що виникають між обвинуваченням і захистом, розглядати скарги на дії слідчого, прокурора, санкціонувати виконання окремих слідчих дій і застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту, інших заходів процесуального примусу, розглядати скарги на відмову в порушенні кримінальної справи, контролювати правильність закриття кримінальних справ, вирішувати питання про передачу справи до суду для розгляду її по суті. На слідчого суддю, на його думку, можна було б покласти обов'язок щодо виконання дій з підготовки кримінальної справи до розгляду по суті [4].

В той же час П.П. Пилипчук та В.Т. Маляренко дотримувалися думки про те, що слідчий суддя повинен здійснювати повноваження судового контролю за досудовим розслідуванням, покладені на нього Конституцією України, а також приймати рішення про застосування усіх заходів процесуального примусу, які суттєво обмежують конституційні права і свободи людини, вирішувати питання про відповідальність за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків, розглядати скарги на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи та про її закриття, про усунення захисника від участі у справі [5].

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, яка полягає у забезпеченні законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні [6].

Необхідно зазначити, що належний судовий контроль, об'єктивне та незалежне досудове розслідування неможливі без наявності слідчого судді, як об'єктивного і незалежного дослідника обставин вчиненого кримінального правопорушення. Саме тому, на наш погляд, для здійснення належного судового контролю за дотриманням прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування слідчим суддям необхідно точно та неухильно застосовувати норми

кримінального процесуального закону з урахуванням міжнародної судової практики, що, відповідно, лише підтвердить ефективність функціонування незалежного і неупередженого суду і в цілому сприятиме підвищенню авторитету судової влади.

Головним із обов'язків слідчого судді при вирішенні ним застосування заходів забезпечення кримінального провадження є здійснення захисту прав людини з дотриманням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [7].

У вирішенні питання про додержання прав особи слідчий суддя керується як законодавством України, так і практикою Європейського суду з прав людини. У такий спосіб українське законодавство допускає прецеденти, застосування яких в Україні усе ще залишається досить проблемним аспектом. У зв'язку з цим особливо гостро постає проблема офіційного перекладу рішень Європейського суду з прав людини та забезпечення судів відповідними матеріалами, а також навчання суддів, насамперед слідчих суддів, щодо застосування практики Європейського суду з прав людини.

Під час прийняття рішень слідчий суддя, обґрунтовуючи свою позицію, може робити посилання як на відповідну статтю Конвенції, так і на конкретне рішення Європейського суду з прав людини щодо певної обставини. Проте, як свідчить практика, вказану норму застосовують далеко не усі судді.

Головна і найважливіша функція слідчого судді – здійснення захисту прав людини. Водночас, слідчий суддя не має заважати розслідуванню кримінального провадження і встановленню вини підозрюваного. Відповідно до ч. 1 ст. 206 КПК, кожен слідчий суддя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру про те, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи. У випадку встановлення факту безпідставного ув'язнення особи слідчий суддя зобов'язаний негайно її звільнити. Фактично вказана норма закону надає право слідчому судді самостійно ініціювати перевірку законності позбавлення свободи певної особи в межах територіальної юрисдикції відповідного суду незалежно від того, з яких джерел суддя довідався про такий факт. Відтак, судовий контроль набуває активної (а не лише пасивної) форми вирішення окремих звернень чи клопотань певних суб'єктів [1].

Слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган влади, під вартою якого її тримають, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не наведе інших правових підстав для позбавлення особи волі (ч. 3 ст. 206 КПК). Також слідчий суддя зобов'язаний діяти в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 206 КПК, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі. КПК зобов'язує суддів у цих випадках проявляти ініціативу. Слідчий суддя має право не вживати дій, зазначених у ч. 6 ст. 206 КПК, якщо прокурор доведе, що ці дії вже здійснені або здійснюються. У цьому випадку слідчий суддя має перевірити, які заходи вживаються і чи документально вони підтверджуються.

Незважаючи на те, що положення ст. 206 КПК викладені досить чітко, на практиці слідчі судді рідко застосовують їх, фактично залишаючи «неробочими». Дані норми передбачають активну ініціативну правозастосовну діяльність слідчих суддів, спрямовану на захист прав особи, безпідставно позбавленої свободи, або такої, що зазнала насильства під час затримання або тримання під вартою. Проте трапляються випадки, коли слідчий суддя після отримання відомостей про незаконне затримання реагує в порядку, передбаченому ст. 206 КПК, через 10–14 днів після отримання таких відомостей [8].

Також досить суперечливою є неможливість використання даного положення у тому випадку, коли особу було незаконно затримано лише на певний проміжок часу, а згодом вона була звільнена – тобто коли в момент складання скарги особа вже не була затриманою. У цьому випадку функція судового контролю (перевірки) законності затримання в Україні відсутня, що є значною прогалиною національного законодавства. В даному випадку можна лише звернутися до Європейського суду з прав людини.

Аналізуючи ст. 20 КПК, яка закріплює одну з конституційних засад кримінального провадження – «Забезпечення права на захист», можна дійти висновку, що деякі її положення, у порівнянні зі ст. 21 КПК 1960 р. – «Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист» – більш вдало розкривають сутність цієї засади кримінального провадження [9]. Позитивним є той факт, що ст. 20 КПК засудженого та виправданого віднесено до осіб, які мають право на захист, і цей захист їм забезпечується з боку держави.

В юридичній літературі слушно зазначено, що саме у кримінальних провадженнях найчастіше зустрічаються різноманітні порушення прав людини, на стороні яких стоїть адвокат. У таких справах на кону стоять дуже вагомі речі, тому захист не може бути довірений неспеціалісту. Інші науковці, приділяючи увагу статусу саме адвоката, визнають, що єдиною головною відмінністю адвокатури, як суб'єкта надання правової допомоги, є власний адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності. Цей особливий статус покликаний забезпе-

чити ефективність правової допомоги адвоката порівняно з юридичними послугами, що надаються в Україні іншими суб'єктами [10]. Нині інститут адвокатури потребує підтримки з боку держави. Важливу роль у цьому відіграє прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Саме на адвокатів покладається обов'язок забезпечити захист особі й надання їй безоплатної правової допомоги.

Також досить проблемним на сьогодні є питання щодо здійснення судового контролю за дотриманням прав людини при затриманні в порядку ст. 208 КПК [11]. Уповноважені службові особи досить часто зловживають правом «на затримання» і трактують його дещо невірно.

На нашу думку, якщо суд дійде висновку, що факт незаконного затримання мав дійсно місце, то доцільно перш за все звільнити незаконно затриману особу. А питання про подальшу відповідальність осіб, винних у порушенні законодавства, вирішувати вже після цього.

Висновок. На сьогодні, з метою забезпечення достатнього рівня судового контролю у сфері захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, доцільно створити умови щодо повної незалежності слідчого судді, що є складовою частиною виконання принципу верховенства права. Неупередженість та повна незалежність слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження є основною умовою забезпечення права людини на справедливий суд та формування в громадянському суспільстві повної довіри до судової гілки влади в Україні.

Таким чином, з метою покращення діяльності судової гілки влади в частині захисту прав людини необхідно забезпечити неухильне дотримання вимог ст. 9 КПК, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України має застосовуватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, та з обов'язковим застосуванням відповідних норм міжнародного права.

Також необхідно враховувати вимоги ч. 4 ст. 9 КПК, згідно з якою положення відповідного міжнародного договору України використовуються у випадку, коли норми кримінального процесуального законодавства України суперечать вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. В такому випадку суди мають повноваження щодо застосування разом з чинними нормами українського законодавства норми Конвенції та практики Європейського суду з прав людини з метою недопущення порушення прав людини та основоположних свобод. У даному випадку слідчі судді повинні виробити для себе певний механізм використання норм Конвенції, оскільки дані норми мають вищу юридичну силу, ніж норми національного законодавства України.

Бібліографічні посилання

1. Банах С. Особливості повноважень слідчого судді щодо захисту прав людини / С. Банах, С. Штогун // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 61–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnapu_2013_4_13.pdf.

2. Попелюшко В. О. Інститут слідчого судді в історії кримінального процесу Франції / В.О. Попелюшко // Часопис нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 1. – С. 42.
3. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / Горшеньова М.С., Закоморна К.О., Ріяка В.О. та ін. ; за заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 19.
4. Машовец А. О. Принцип состязательности и его реализация в предварительном следствии : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процес и криминалистика; судебная экспертиза» / А. О. Машовец. – Екатеринбург, 1994.
5. Маляренко В. Головні напрями розбудови кримінального судочинства, структура і зміст майбутнього КПК / В. Маляренко, П. Пилипчук // Право України. – 2000. – № 8. – С. 10–20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1-2_2014/66.pdf.
6. Єзерський Р. Роль слідчого судді згідно Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Єзерський // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХІХ звітної науково-практичної конф., 7–8 лютого 2013 р. – Львів : Юрид. факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 312–314.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Банчук О. А. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К. : Арт-Дизайн, 2014.
9. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р., зі змінами і доп. станом на 01.03.2011 р. / упоряд. : В. І. Маринів, О. Г. Щило. – Х. : Право, 2011.
10. Корчева Т. В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”. – Х., 2013. – Вип. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Korcheva.pdf.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.

Юнин А.С. Некоторые особенности судебной защиты прав человека при применении мер обеспечения уголовного производства. Осуществлен анализ особенностей защиты прав человека при применении мер обеспечения уголовного производства со стороны судебной ветви власти. Акцентировано внимание на необходимости создания условий для полной независимости следственного судьи, который является составной частью выполнения принципа верховенства права и применения судьями практики Европейского суда по правам человека и соответствующих норм международного права.

Ключевые слова: следственный судья, защита прав человека, применение мер обеспечения уголовного производства, судебная практика, Европейский суд по правам человека.

Yunin O.S. Some features of judicial protection of human rights in the use of measures of criminal proceedings support. The article analyzes the characteristics of human rights in the use of measures of the criminal proceedings on the part of the judiciary. The attention to the need to create conditions for full independence of the investigating judge, which is part of the implementation of the rule of law and applied by judges of the European Court of Human Rights and relevant international law. It is indicated that if the court finds that the illegal detention had really a place, it is advisable first of all to dismiss illegally detained person. A

further issue of liability of persons guilty of violating the law decide after that. Now the institute of advocacy needs support from the state. An important role is played by the Law of Ukraine "On Advocacy and advocacy." It is the attorney's responsibility to protect the person and give it free legal aid. The courts have the authority to use with the current norms of the Ukrainian legislation the Convention and the European Court of Human Rights on other countries to prevent violations of human rights and fundamental freedoms. In this case, the investigating judge must work out for itself a mechanism of the Convention standards because these standards have higher legal force regarding the national legislation of Ukraine.

Keywords: *investigative judge, human rights, the use of measures of the criminal proceedings, litigation, European Court of Human Rights.*

Надійшла до редакції 27.10.2016

Коваленко А.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.8 + 351.74

СУТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ДЕРЖАВІ

Визначено сутність та соціально-правовий статус поліції як суб'єкта запобігання злочинності в державі на сучасному етапі та зроблено аналіз умов, мети, способів та принципів здійснення запобігання злочинності в умовах реформування усіх сфер соціального життя.

Зазначене є необхідною умовою для ефективного здійснення усіх необхідних дій поліцією щодо запобігання злочинності, що призведе до зниження криміногенної ситуації в країні, а також створить усі необхідні умови для захисту прав та свобод її громадян. Адже запобігання злочинності є прямою і невід'ємною функцією будь-якої демократичної, правової держави. В цьому аспекті Україна не є винятком.

Ключові слова: *поліція, суб'єкт, сутність, злочинність, запобігання злочинності, соціально-правовий статус.*

Постановка проблеми. Реформування та розвиток сучасної української держави відбувається у складних політичних та економічних умовах, окрім цього, ускладнюючим моментом є нестабільна ситуація на Сході країни, а також збільшення проявів тероризму у світі.

Але незважаючи на вказані складнощі, в державі передбачаються та проводяться різного роду заходи, які спрямовані в першу чергу на побудову дієвого механізму захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Євроінтеграційний вектор розвитку України передбачає системну реформу усіх